

УКРАЇНА – ЛЮДИНА

Бевз Т.А. (Київ)

ШТРИХИ ДО ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ В. ВЕРНАДСЬКОГО Й АНАЛІЗ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» В ЙОГО ЖИТТІ І ДІЯЛЬНОСТІ

У статті відтворюються певні ключові моменти, що характеризують погляди В.І. Вернадського на майбутнє нашої Батьківщини. Розкриваються етапи формування національної свідомості ученого, його розуміння українського питання, позиція під час конкретних історичних подій.

Для Володимира Івановича Вернадського українське питання мало особливий особовий зміст. З дитинства пов'язаний з Україною безліччю сімейних, родинних, дружніх ниток він рівною мірою відчував свою належність до російської й української культури, не розділяючи їх. З великою любов'ю В. Вернадський писав про Україну, українську мову, пісню, про людей українських. З гордістю констатував, що «батько і мати добре знали українську мову». Водночас зазначав, що «мати, дуже музикальна, із сильним голосом (меццо-сопрано) прекрасно співала українські пісні; бували дома і хори. На мене це дуже сильно впливало, хоч зовні я цього ніяк не проявляв»¹.

---

¹ Вернадський В.І. Перший рік Української Академії наук // Вернадський В.І. Вибрані праці. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 277.

Як свідчать наукові джерела, рід Вернадських бере початок від литовських або італійських предків, які прийшли в Запоріжжя під прізвищем Верна. Проф. М. Максимович визначав литовське походження цього роду. В. Вернадський висловив припущення, що його прадід знав тільки ім'я й по батькові свого батька й те, що батько й дід були «військовими товаришами», тобто внесеними до реєстру рядовими вільними козаками. Крім того, відомо, що прадід був священником великого села Церковщина Бережанського повіту Чернігівського намісництва. Зазначимо, що в той час священників обирали прихожани зі свого середовища. Прадід був освіченою людиною. Навчався в Переяславському колегійумі і Київській академії.

Дід був дворянином, але в 1840-х роках рід Вернадських позбавили дворянства. «Мій прадід І.М. Вернадський, доводячи при Катерині II своє родове дворянство (шляхетство) в Чернігівському намісництві, і одержавши його для себе і своєї родини, міг навести як доказ тільки свідчення під присягою 12 дворян («папери згоріли»), що він вів «шляхетський спосіб життя».

Батько В. Вернадського – І. Вернадский (1821 – 1884) – професор політекономії і статистики, був знайомий із Т. Шевченком, М. Гулаком, М. Костомаровим, М. Максимовичем, Г. Квіткою-Основ'яненком.

В. Вернадський цікавився родоводом своїх предків. Підтвердження цьому знаходимо в споминах: «Родина матері (і родина моєї дружини) належали до старшинських поміщицьких родин»... «Цікавлячись своїм і моїх дітей минулим, я простежив за документами, що всі ці родини збудували свій добробут на праві тримати шинок (право пропінації) і на купівлі кріпаків – привілеях дворянства»¹.

Не менш детально описував В. Вернадський зв'язки з видатними діячами того часу. Зокрема, констатував, що рідний дядько матері – М. Гулак був членом і «одним із вождів таємного українського товариства – Кирило-Мефодіївського, на чолі якого стояли Шевченко, Костомаров та інші»².

Для В. Вернадського, який ще в юності обурювався (є дуже цікаві записи в щоденнику за 1879 і 1881 рр.) тим, що «влада забороняє мою рідну (українську) мову, мою культуру», Україна була рідною, кровно близькою землею. Л. Гумилевський писав про національне прозвівання: «Володя повернувся додому українцем і залишався ним за своїми вподобаннями і симпатіями все життя»³.

---

¹ Там само.

² Там само.

³ Гумилевський Л. Вернадський. – М., 1967. – С. 19.

18 жовтня 1880 р. В. Вернадський написав свій перший і, ймовірно, єдиний вірш під назвою: «Україна, рідна моя сторона». Україна, рідна моя сторона, – виливає на папері юна душа свій смуток, – віки ти вже погибаєш, б'єшся, борешся одна, але у важку хвилину погібелі пробуджується дух у дітей твоїх – такий лейтмотив вірша.

Інтерес до України, її історії В. Вернадський розпочав проявляти досить рано. Інформації було недостатньо. В шкільний, як і гімназійний курс «Історія України», безперечно, не входила. Він писав: «Це справило величезне враження на батька і розмови, з цим пов'язані, сильно на мене тоді подіяли. Батько розказував історію України зовсім не так, як вона викладалась в гімназії. Він часто згадував, що Петербург, побудований на кістках українців (будували Петербург козаки з полків Мазепи). Повернувшись до Петербурга, я постарався ознайомитись з українською літературою. В бібліотеці батька знайшов розрізнені номери «Основи» та інші українські видання. Добував українські книги у букіністів, дещо отримував з-за кордону. Детально розпитував батька про Шевченка, Куліша, Максимовича, Квітку-Основ'яненка, котрих він особисто знав, а також про Кирило-Мефодіївське братство, про Костомарова тощо».

Через багато років, будучи відомим ученим, В. Вернадський у 1924 р. згадував: «В час закордонної моєї поїздки 1873-1876 рр. батько мені не лише розповідав про слов'ян, але і про Львів і Галіцію, і про свободу там української літератури. Він мені в дитинстві дав інше враження про Мазепу, ніж те, яке панувало в російському суспільстві, він вважав правим його, а не Петра. Українські тенденції були поза сумнівом сильні в багатьох сім'ях і не лише сім'ях старовинних родів, що брали участь в історичному житті останніх століть, – але у таких інтелігентських сім'ях як наша сім'я»¹.

У Петербурзі 15-річний юнак занотував у щоденнику 29 березня 1878 р.: «Страшенно притісняють українців. Драгоманову навіть в Австрії не дозволили видавати газету українською мовою. У Росії зовсім заборонено друкувати книги моєю рідною мовою. На канікулах я з усією ретельністю візьмуся за неї. В Києві, коли в якомусь домі побачать портрет Шевченка, то його відбирають».

Займаючись практикою природознавства у Санкт-Петербурзі, В. Вернадський намагався якомога частіше відвідувати Україну. Активною була його життєва позиція. Він був членом одного з петербурзьких гуртків, де вирували дискусії, суперечки. «Упрямый украинец, себе на уме», – так висловилася про В. Вернадського одна з учасниць гуртка.

У березні 1914 р. В. Вернадський брав участь у виробленні політичної лінії кадетської партії з «українського питання». На пленумі ЦК

¹ Вернадский В.И. Дневники 1921 – 1925 гг. – М.: Наука, 1998. – С. 176-177.

конституційно-демократичної партії 24 березня 1914 р. відбувався жвавий обмін думками. У роботі пленуму взяв участь М. Грушевський. Він висловив свою позицію так: «Принцип нашої автономії висувається для того часу, коли будуть свободи, а вже наступним етапом буде забезпечення федералістського устрою. Українці добиваються лише щоб конституційні демократи не виступали проти федералізму, а відносно автономії висловили співчуття»¹. В. Вернадський висловив побажання П. Мілюкову не виступати із запереченням автономії і федералізму, щоб уникнути можливого глибокого розколу в партії конституційних демократів². У травні 1915 р. В. Вернадський разом з А. Корніловим організував комісію з українського питання.

Під впливом дискусії з українського питання, яка розгорнулася серед кадетів, В. Вернадський написав ґрунтовну статтю «Українське питання і російське суспільство», яка з нез'ясованих причин не була опублікована й пролежала в архівах аж до 1988 р. Найвірогідніше стаття була написана в 1915 – 1916 рр.

У статті В. Вернадський стверджував, що «сутність українського питання полягає в тому, що українська (малоросійська) народність виробилася в чітко окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій намагання ближніх і дальніх родичів перетворити її на звичайний етнографічний матеріал для посилення панівної народності лишались і лишаються безуспішними»³.

Вчений був переконаний, що «національна самосвідомість українців розвинулась на ґрунті етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних тяжінь та нашарувань, що пов'язують Україну із Західною Європою, та історично зумовленого ладу народного життя, перейнятого духом демократизму»⁴.

Аналізуючи боротьбу російського самодержавства проти українства В. Вернадський відзначав, що «період інтенсивної боротьби з українським рухом тривав, з деякими хитаннями й перервами, понад 50 років, з 1847 по 1905 рр.»⁵. Він виділив найгостріші моменти цієї боротьби: 1847 р. (Кирило-Мефодіївське братство), 1863 р. (заборона релігійної літератури), 1876 р. (заборона всіх видів літератури, крім белетристики), 1881 р. (підтвердження цього режиму)⁶. «Мотивувалася ця боротьба твердженнями

---

¹ Протоколи ЦК конституционно-демократической партии. 1912 – 1914. – М.: Росспэн, 1997. – Т. 2. – С. 318.

² Там само. – С. 321.

³ *Вернадский В.* Украинский вопрос и русское общество // Дружба народов. – 1990. – № 9. – С. 248.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 250.

⁶ Там само.

про етнографічну, культурну і мовну спільність окремих гілок російського народу, про рівномірну участь цих гілок у творенні російської літературної мови, загальнодержавна роль якої мовби виключає потребу в паралельному розвитку інших мов та літератур руського кореня; водночас вказувалося на державну небезпеку українського «політичного сепаратизму» та переважання в українському русі антидержавних соціальних тенденцій; нарешті, висловлювалися підозри і звинувачення в чужорідному або чужоземному походженні українського руху, який начебто навіюється й підтримується одвічними ворогами Росії, якими є поляки, німці та ін.»¹

Оцінюючи події 1905 – 1907 рр. В. Вернадський відзначав: «Визвольний рух за короткий проміжок 1905 – 1907 рр. приніс українцям свободу від спеціальної цензури, розширення рамок літературної праці, спроби організованої громадської діяльності в галузі народної освіти»². І далі: «Українська національна самосвідомість заявила про себе у цей період національним представництвом у 1-ій та 2-ій Державних Думах, від якого надходили вагомі і обґрунтовані заяви про потреби українського населення в галузі народної школи, що чекали свого розв'язання, про націоналізацію середньої та вищої освіти, а також про місцеві урядові та церковні установи, нарешті, про реформи місцевого врядування, економічних та соціальних відносин»³.

Оскільки український рух органічний і живиться корінням народного життя, то він ніколи не згасне, а отже, позитивне вирішення українського питання для держави, яка не відмовляється від засад правового устрою, неминуче, й будь-які зволікання та відкладання цього вирішення тільки поглиблюють внутрішній розлад у державі, суспільстві й народові.

На глибоке переконання В. Вернадського, «завдяки зверненню українських письменників до живої народної мови набула значного розвитку і зробилась могутнім фактором національного українського руху оновлена література, близька широким масам українського населення».

«Одним із засобів, за допомогою яких можна було б змінити у благотворному розумінні ставлення російського суспільства до українського питання, можуть стати публічні виступи на зразок видання групою вчених брошур з чехословацького та південнослов'янського національних питань. Можливі й інші форми впливу на малообізнані та упереджені щодо українського руху кола громадськості і впливові сфери.

В. Вернадський у галузі публіцистики запропонував програму практичних заходів на перші часи:

---

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

а) встановлення правильного погляду на український рух у спеціальних виданнях від імені групи російських учених та громадських діячів;

б) зокрема, сприяння якнайшвидшому вирішенню шкільного питання шляхом висвітлення ролі рідної мови в народній школі та заходів до скасування обмежень щодо української мови, які лежать на ній;

в) сприяння введенню спеціальних дисциплін з українознавства у вищій школі та відповідних предметів у середній;

г) сприяння скасуванню будь-яких обмежень у галузі літератури, преси та культурної роботи, встановлених для українців;

д) можливо, не було б також недоречним піднести голос (у загальноросійських та українських інтересах) проти можливої передачі українського населення Буковини й Галичини під владу Румунії й Польщі¹.

У статті В. Вернадський повністю підтримує дорогі йому з дитинства ідеї збереження й розквіту української національної культури, формулює принципи культурно-національної автономії в рамках єдиної Російської держави. Наведемо один з фрагментів тексту: «Українська інтелігенція чекає від Росії повного визнання прав на національно-культурне самовизначення, тобто прав на вільну національну роботу у сфері школи, науки, літератури, суспільного життя; українці вважають, що в інтересах не лише місцевої української, але і спільноруської культури не ставити перешкод їх устремлінням до українізації місцевого суспільного і церковно-релігійного життя, а також місцевої самоврядності. Свобода українській культурі потрібна саме інтересам російської справи і що зберегти українців як росіян Росія може лише прийнявши їх зі всією національно-культурною подобою як українців. Оскільки український рух органічний і харчується корінням народного життя, то воно ніколи не загасне, а, отже, позитивний дозвіл українського питання для держави, що не відмовляється від основних початків правого ладу, неминуче, і будь-які відстрочення і тяганина в цьому дозволі лише заглиблюють внутрішній розлад в державі, суспільстві і народі»².

В умовах Української революції 16 жовтня 1917 р. у щоденнику В. Вернадський констатував: «сьогодні вперше для мене з'ясувалася гострота українського питання»³. Йдеться насамперед про проблему національного самовизначення України, яка наростала прямо пропорційно посиленню кризи центральної російської влади. Створена в березні 1917 р. Українська Центральна рада в своєму Першому Універсалі проголосила автономію України, а згодом і створення виконавчого органу влади –

---

¹ Там само. – С. 253-254.

² Там само. – С. 253.

³ *Вернадский В.* Дневники 1917 – 1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 22.

Генерального секретаріату. Внаслідок переговорів, які відбулися між представниками Російського Тимчасового уряду й Української Центральної ради, було вирішено, що склад Генерального секретаріату встановлюється Тимчасовим урядом за згодою з Центральною радою. Однак навіть таке помірковане рішення викликало негативну реакцію ЦК конституційно-демократичної партії та як наслідок – відставку її міністрів із уряду. В. Вернадський як аналітик і насамперед як людина, яка досить високо цінувала все українське, добре розумів витоки і причини українського національного руху. Він зазначав, правда раніше, однак досить влучно для даної ситуації: «Небезпека для Росії не в українському русі як такому, а в трактуванні його як шкідливого і до того ж привнесеного явища в державному й національному організмі»¹. Як реальний крок на одній із нарад кадетської партії з українського питання В. Вернадський, враховуючи багатонаціональний склад колишньої Російської імперії і пов'язані з цим проблеми, пропонував скликати «з'їзд національностей», який би визначив шляхи нового національно-державного устрою Росії, а також заснувати Державний комітет з управління областями. Власне, цю ідею В. Вернадського реалізувала Центральна рада, скликавши у вересні 1917 р. З'їзд народів.

Майбутня доля України надзвичайно турбувала В. Вернадського. Він добре розумів, що проголосити незалежність – не означає її мати. Тому зовсім не випадковими є наступні рядки: «Думки мимоволі зупиняються над найближчим майбутнім. З Україною буде складне, навряд чи здійснимо завдання. Створити державу, не опираючись ні на кого. Створити армію і відновити стару традицію?»² Ці риторичні питання не полишали вченого. В іншому місці він зазначав: «очевидно, що навала німців не даремна, і змушені будуть дорого за це заплатити. Декорум української держави буде збережено. Розшарування їм вигідно, так як воно складає слабкість української держави і тому потрібно чекати шовіністичної течії»³.

4 квітня 1918 р. В. Вернадський з Полтави у листі до М. Василенка писав: «Тут становище дуже нестійке. Починається посилена українізація, що викликає приховувану усередині ненависть; у деяких місцях дорослі люди бояться говорити «по-українськи» (але як говорять!), боячись доносити товаришів. Як ще недавно в царському режимі. Боюся, що взагалі всі гірші межі царського режиму будуть сприйняті українським життям»⁴.

¹ Вернадский В. Украинский вопрос и русское общество // Дружба народов. – 1990. – № 9. – С. 252.

² Вернадский В. Дневники 1917 – 1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 62.

³ Там само. – С. 65.

⁴ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 542, оп. 1, спр. 20, арк. 7-8.

Оцінюючи процес українізації, який розпочала Центральна рада, В. Вернадський зазначав: «Відродження української мови і інтересу і відчуття своєї національної особистості я гаряче переживаю і в цьому відрізняюся від тутешніх кадетів. Проте треба сказати, що в Полтаві серед українців майже немає людей і справжнього національного міцного середовища немає. Чи можна за цих умов створити що-небудь міцне? Особливо, якщо вони діятимуть кулаком і палицею»¹.

І далі: «Дуже важка тут українізація, яка проводиться у дусі Каткова-Победоносцева, замінені відповідними українськими діячами. З'явилися свої маленькі Юзефовичи і Флоренські різного типу»².

І далі як вивок. 27 квітня 1918 р., за два дні до гетьманського перевороту й повалення Центральної ради, В. Вернадський у листі до М. Василенка прогнозував: «Ймовірно, самостійна Україна скоро перетвориться на окуповану Україну»³.

29 квітня 1918 р. до влади в Україні прийшов гетьман П. Скоропадський і була проголошена Українська держава. 2 травня В. Вернадський з сумом констатував: «навіть чи зможе при умовах, які є в Україні, відродитися Україна з чисто українською мовою і культурою. Для цього немає жодного прошарку, який би підтримав і був захоплений цією ідеєю»⁴.

І розуміючи всю складність ситуації В. Вернадський підтримав ідею про створення Української академії наук, незважаючи на складну політичну ситуацію. 5 травня 1918 р. у листі до М. Василенка він дав згоду на участь у роботі комісії. Він писав: «Якщо Ви не роздумали – я згоден узяти на себе тимчасове головування в Комісії з вчених установ і вищих учбових закладів, причому, вироблення законопроекту про організацію національної Української академії наук має бути одним з чергових завдань Комісії (або виділений з неї підкомісії?). У Комісії головує міністр народної освіти, коли він цього побажає (або коли він присутній?)»⁵. У листі відчувається захоплення цієї справою. У В. Вернадського з'явилася багато ідей стосовно створення Української академії наук. Він висловив свої міркування М. Василенку: «Я сподіваюся накидати записку про організацію Академії наук і привести її Вам до Києва. Мені здається, треба рішуче стати на нову дорогу – на якому стоїть Петроградська Академія наук, ще далі розширивши цю організацію»⁶. Вчений констатував, що «Академія наук – не просте суспільство, що не має своїх інститутів

---

¹ Там само.

² Там само, арк. 9.

³ Там само.

⁴ *Вернадский В.* Дневники 1917 – 1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 78.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 20, арк. 10.

⁶ Там само.

(подібно до застарілої за організацією Паризької, яка, втім, теж починає мінятися), – але Академія наук є збори державних вчених установ: Бібліотека, Архів, Геологічна і, якщо можливо, Географічна карта, національні музеї, інститути для дослідних і гуманітарних наук мають бути обставлені достатніми засобами. Було б добре, щоб Академія була за містом, поблизу Києва, із зручним приміщенням¹.

В. Вернадський добре усвідомлював, що відразу створити її не під силу державному організму, який формується, на голому місці. Враховуючи ці обставини, він пропонував, перш за все, створити «добре обставлене відділення української мови, літератури і історії (може бути, спільно із слов'янськими?) і ті відділи інститутів, які пов'язані з практично важливими для держави інтересами, – пов'язані з вивченням продуктивних сил країни і економічно-статистичного її обстеження»².

Крім того, на думку В. Вернадського, «бажана можливо широка свобода Академії в створенні форм таких установ – залежно від наявності наукових сил і державних питань, які піднімалися. Я вважав би необхідним створювану Академію ввести в можливо тісне спілкування з російською, але не німецькою наукою – однак зв'язок із слов'янськими ученими дуже бажаний. Це, звичайно, питання подальшого майбутнього»³.

Неодноразово В. Вернадський наголошував, що створення Академії – це державна справа. Він вважав, що всі члени Комісії мають призначатися міністром. Крім того, при комісії має бути службовий апарат, мінімальний – але достатній. На думку вченого, комісія на якийсь час абсолютно замінить відділ вищої школи при Міністерстві народної освіти⁴.

Обмірковуючи питання про вищу школу, В. Вернадський не обмежувався лише територією Наддніпрянської України. Він вважав за надзвичайно необхідне звернути увагу на Захід України та Крим. Власне, це була ідея соборності України, сформована через єдину вищу освіту в країні. Майбутній академік розмірковував над цією проблемою наступним чином: «Чи буде в Львові український університет? Очевидно, не скоро. У такому разі при колонізації і германізації Заходу України абсолютно недостатньо те відділення українського університету в Кам'янці, яке передбачається. Воно буде значною мірою бутафорським, оскільки Київський університет Св. Володимира повинен направити свої сили до Криму і тепер це ще важливіше чим було раніше. На Захід України треба перенести який-небудь з вищих учбових закладів або створити новий. І це можливо. Якщо чисто український, то скористатися галицькими силами –

---

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, арк. 11.

але їх мало, і ослабиться Галичина. Не можна не звертати уваги, що навіть при залученні в межі України Харкова, Одеси і Катеринослава загальна мережа вищих шкіл є недостатньою для окремої держави, яка б його доля в майбутньому не була, бо ми маємо уламок чогось більшого, до того ж теж випадкового. Має бути з'ясований загальний план і загальні цілі. Я вважаю особливо не достатньою технічну вищу освіту. У той же самий час відсутні абсолютно такі науки і дисципліни, як ті, які пов'язані з Близнім і Далеким Сходом»¹. Отже, ідея єдиної вищої школи була співзвучна ідеї соборності України, а ідея вивчення країн Сходу була реалізована у новоствореній Академії наук у науковому напрямку – сходознавство, яким опікувався академік А. Кримський.

Водночас В. Вернадський наголошував, що «для вищої школи ще на роки і українці повинні визнати значення російської мови. Те, що мені доводилося чути в їх середовищі німецькою мовою, недопустимо – навіть з точки зору української слов'янської політики – чому я надаю величезне значення зважаючи на хоч би долі Русі Угорської, Буковини і Галичини»².

Усе це були наукові проекти, пов'язані зі створенням і діяльністю Академії наук. Для їх реалізації В. Вернадського запрошують до Києва. 9 травня 1918 р. учений приїхав до Києва. Свої перші враження він занотував у щоденнику: «українську мову чути, мені здається, не на багато більше ніж раніше. Російська мова панує так, як і панувала», однак «іде, не зупиняючись широка культурна і наукова робота. Створюються нові товариства і йде робота в існуючих. Багато планів і явний ухил прагнень широких кіл в цей бік. Це, ймовірно, загальне явище: є відчуття необхідності і важливості цієї роботи. Іде вона повсюди, і мені здається, значення цього явища величезне. Це елемент, і один із найважливіших, **відродження**»³.

Ідея відродження України полонила В. Вернадського. У листі до М. Василенка він намагався передати свої відчуття: «Ви знаєте, як мені дорога Україна і як глибоко українське відродження пронизує весь мій національний і особистий світогляд, і я вважаю, що на мою долю випало велике щастя взяти в нім участь»⁴. Під впливом таких високих патріотичних почуттів учений приступив до реалізації своїх проектів про Українську академію наук.

11 травня 1918 р. В. Вернадський дав офіційно згоду очолити Комісію для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук і

---

¹ Там само.

² Там само.

³ *Вернадский В.* Дневники 1917 – 1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 81, 83.

⁴ ЦДАМЛІМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 20, арк. 22.

Української національної бібліотеки, а також комісію з питань вищої школи. Варто зазначити, В. Вернадський позиціонував себе в «якості голови з Полтави»¹, а не як представник Російської академії наук. М. Василенко пропонував йому посаду товариша міністра освіти в уряді гетьманату, однак від посади вчений відмовився.

Уже через місяць після приїзду до Києва В. Вернадський у щоденнику 10 червня 1918 р. чітко сформулював мету своєї діяльності: «в Україні два завдання для мене: 1) об'єднання українців, які працюють в українському відродженні, але «які люблять російську культуру, для них також рідну» і 2) збереження зв'язку всіх науковців й науково-навчальних установ з російською культурою і аналогічною російською організацією, а не німецькою»².

«Деякі дні не писав, – читаємо в щоденнику, – а між тим у ці дні йшла інтенсивна робота і думки, і діяльності, особливо у зв'язку з вищою школою і академією наук. Я якось відчуваю, як глибше і сильніше я охоплюю всю цю область життя і одержую можливість прояву в ній своєї волі, своєї думки».

Цікаве листування з приводу створення Академії між М. Грушевським і В. Вернадським. М. Грушевський вважав, що Українська академія наук має органічно вирости з Українського наукового товариства. В. Вернадський був прихильником створення Академії на зразок Петербурзької. М. Грушевський писав з цього приводу: «Ви знаєте, що у нас тепер немає достатньої кількості вчених-українців за межами українознавства. Отже, ми повинні звернутися до росіян. Мине ще чимало часу, доки сили ці у нас з'являться»³. Позиція В. Вернадського була іншою: «Важливо створити сильний центр наукових досліджень українського народу, його історії, його мови, природи України. Звичайно, треба вести ці дослідження в найширшому загальнолюдському масштабі. Треба якнайшвидше створювати кафедри і лабораторії, інститути, які спочатку, можливо, й будуть зайняті росіянами. Але становище скоро зміниться, бо посади в академії виборні. Дуже скоро заявлять про себе місцеві сили»⁴.

Дискусії з приводу статусу Української академії наук точилися також між М. Василенком і В. Вернадським. В. Вернадський, як відомо, пропонував створити її на зразок Петербурзької. М. Василенко уявляв її як національну на зразок Празької. Обов'язковість друкування всього українською мовою. Зазначимо, що Чеська академія в Празі (1890), як

---

¹ *Вернадський В.* Дневники 1917 – 1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 85.

² Там само. – С. 98.

³ *Вернадський В.* Первый год Украинской Академии наук (1918 – 1919) // Труды по истории науки. – М., 2002. – С. 377.

⁴ Там само.

Югославська в Загребі (1866), Королівська Сербська в Белграді (1886) мали напівдержавний статус, вони представляли насамперед асоціацію вчених, а не науково-дослідну організацію. Натомість В. Вернадський стверджував, що Академія має бути українською з правом вирішувати мову друку самостійно¹.

У листі до А. Кримського 3 червня 1918 р. В. Вернадський писав: «Багато що я тут побачив і багато що взнав таке, що мені пояснює долю майбутнього і минулого України – незрозуміле дрібне, але по суті вже зрозуміло і глибоке»².

В. Вернадський наголошував на важливості такої установи як Академія для України і ролі в ній А. Кримського: «Я узяв на себе головування в комісії по створенню Української академії наук. Особисто я вважаю важливим це установа з точки зору українського відродження, яке, як Ви знаєте, завжди було мені дорого, з точки зору загальнолюдської – створення великого наукового і дослідницького центру. До цих пір Комісію не удалося зібрати – сподіваюся – зібрати на цьому тижні, цілий місяць пішов на дрібну підготовчу роботу. Чекаю Вас надзвичайно, оскільки упевнений, що ми з Вами – не дивлячись на часткові неминучі розбіжності – загалом зійдемося і я дуже буду радий попрацювати в цей важкий і важкий момент з такою близькою і дорогою мені людиною, як Ви. У далеке майбутнє я дивлюся з великою вірою і для України, і для Росії»³.

Із заснуванням Української академії наук більшість її творців, у тому числі насамперед голова комісії, пов'язували відродження української культури й науки, зростання національної самосвідомості. Свою принципову позицію вони сформували в «Пояснювальній записці до законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві». Основні її положення висловив у програмній промові М. Василенко на першому ж засіданні щойно створеної Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. Наголошувалося на тому, що в Академії необхідно поглиблено вивчати український народ, його життя, культуру, історію, бо до цього часу «не було на Україні такого дослідницького осередку для вивчення історії, побуту, фольклору, письменства, мови, мистецтва та музики, економічних умов життя, фізичної природи українського народу. Час минав, без вороття зникали й гинули численні позначки минулості й сучасності, яких не встигали зафіксувати нечисленні, розкидані, позбавлені необхідних для такої праці засобів наукові робітники. До якої царини наукового знання, зв'язаного з

---

¹ *Вернадський В.* Дневники 1917 – 1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 85.

² Епістолярна спадщина А.Кримського: В 2 т. – К., 2005. – Т. 2: 1918 – 1941. – С. 3.

³ Там само.

українським народом, ми тепер не зазирнемо, скрізь ми бачимо величезне поле неторкнutoї наукової праці, відсутність необхідної для цього організації, розкиданість та випадковість зайнятих нею сил»¹.

В. Вернадський на перше місце серед завдань Академії поставив національні інтереси: «Новітня Академія повинна допомагати зростові української національної свідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого їми краю в усіх безкінечних виявах»².

М. Василенко, як зазначав В. Вернадський, вважав за необхідне зробити центр відтворення Росії з України – налагодивши тут економічне і культурне життя. «Крим, Дон і Білорусія повинні так чи інакше тут бути возз'єднані»³.

Щире здивування висловив учений 25 серпня 1918 р.: «Дивно мало довкола віри через духовне відродження України, і усюди прагнення проводити силоміць те, що може проводитися лише життям»⁴.

Українське питання не сходить з порядку денного, не втрачає своєї актуальності у буремному 1919 р. Це досить яскраво простежується в щоденнику В. Вернадського, який, перебуваючи в Полтаві наприкінці вересня на початку жовтня 1919 р., констатував, що українське питання надзвичайно серйозне. Він пояснював, що «українське питання у певній мірі вирішиться при вирішенні аграрного питання. Українська школа за підтримки кооперативів буде дешевшою за державну». Водночас він вважав за необхідне написати записку Денікіну, копію Драгомирову і Малініну з українського питання, головним чином з «небезпекою випустити з державних рук народну освіту»⁵. В. Вернадський відзначав, що Г. Старицький розглядав українське питання більш тверезо й правильно. Він правильно вказував на агітацію самостійності, яку здійснюють спілки споживчих товариств.

Перебуваючи в надзвичайно складній обстановці, коли всюди йшла громадянська війна, В. Вернадського не покидали проблеми України. 16 січня 1920 р. він писав, що Росія має йти з Польщею і має справедливо вирішити польсько-російське питання. Для цього потрібно було знайти у поляків русофільські течії. Він добре розумів, що «проти будуть і поляки, і українські націоналісти – але моїм становищем в Києві буде боротьба – і за

---

¹ Пояснювальна записка до законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1918. – С. 4.

² Історія Академії наук України (1918 – 1923). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 74.

³ *Вернадський В.* Дневники 1917 – 1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 82.

⁴ Там само. – С. 122.

⁵ Там само. – С. 168.

російську, і за українську культуру. Я говорю П.І., що мені доведеться боротися на три фронти, він говорить, що ніхто з росіян не піде зі мною – і я залишуся один. Я так не думаю. Я думаю, що при хоч трохи справедливому відношенні до українства, ми знайшли б величезні кадри російсько-українські і, думаю, їх удасться зберегти і в новому становищі країни. Відомості про Київ мають всі підстави правди. Життя буде все-таки легше, ніж при Добровольчій Армії»¹.

Він констатував, що «зараз все могутньо пов'язує нас із слов'янством і тут, можливо, ми знайдемо і правильне розуміння українського питання росіянами. Треба буде висунути ідею слов'янського наукового з'їзду»².

20 квітня 1921 р. В. Вернадський у листі до М. Василенка писав: «Життя зараз нас розкидало убік, але я відчуваю міцний, сильний зв'язок між нами – доки ми живі. Ви знаєте, як мені дорога Україна і як глибоко українське відродження проникає весь мій національний і особистий світогляд, і я вважаю, що на мою долю випало велике щастя взяти в нім участь. Я вірю не лише в його майбутнє, але і, зокрема, в майбутнє Київської академії наук і Національної бібліотеки. Час відкине окалину і залишиться чистий метал – метал благородний, ворог окалини. І хоча в моєму світогляді сталося під впливом подій глибоке зрушення – моє відношення до української культури і її майбутнього залишилося незайманим – можливо, навіть в суперечності з деякими з моїх життєвих вірувань»³.

Перебуваючи в Петрограді у вересні 1921 р. в одному з листів до М. Василенка В. Вернадський писав: «Я так сильно відчуваю свій зв'язок і з Україною і з Києвом»⁴. Ще більш глибока ностальгія звучить у листі з Ленінграда в 1926 р.: «Дуже обрадуваний був Вашим листом. Так живо я перенісся в дорогу обстановку Києва і так хочу не бути тепер від неї відірваним. Для нас з Вами це великі роки нашого життя і ясний нам правильний крок, нами тоді зроблений»⁵.

Оцінюючи ситуацію в Україні 30 травня 1926 р. В. Вернадський писав: «Зараз російсько-українські стосунки, звичайно, дуже складні і далеко ще не прийняли нормального забарвлення – але стосунки установ сповна коректні, щоб не сказати більше. Що йде тепер на Україні українізація, поза сумнівом, підливає масла у вогонь – але я думаю, що *modus vivendi* знайдеться: частина росіян примириться з фактом, інша зрозуміє правильність і необхідність українського відродження щиро. Все-таки,

---

¹ *Вернадський В.І.* Дневники 1917 – 1921. Январть 1920 – март 1921. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 71.

² Там само. – С. 76.

³ ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 20, арк. 22.

⁴ Там само, арк. 24-25.

⁵ Там само, арк. 30-31.

якщо порівняти 1916 і 1926 роки, ясно для всякого величезне зміна – корінне, яке сталося в українській історії. Справа кінчена, і жодні сили – що реально існують – його не зупинять. Навіть мова зробила за ці роки величезні успіхи – незрівнянно більше російської, сильно постраждалої від диких новоутворень¹.

Ідея українськості приємно радувала В. Вернадського в його дітях. Завдяки доньці Ніні він опановував українську мову. У листі до М. Василенка він писав про сина Георгія: «Я дуже задоволений своїм побаченням з ним. Його думка дуже виросла, і те, що я ціную дуже в нім – що зустрічається не так-то часто – це щирість наукової думки. Це видно і по відношенню, наприклад, до українських видань і українського питання»².

Восени 1927 р. В. Вернадський з великою тугою писав: «Я дуже мрію – і серйозно це готую – провести найближче літо на Україні, біля Києва». Натомість: «Скільки можу стежу за українським життям і за українським рухом. Мені здається, що його сила – глибоке відчуття національності, – не раціональне, а несвідоме. Цього немає в російському русі. Але все так залежить від зовнішніх обставин!»³.

У травні 1928 р. В. Вернадський їздив до Києва на вибори президента ВУАН, яким після відмови В. Липського був вибраний Д. Заболотний. Україна перебувала в центрі уваги. Кандидатура М. Грушевського, наприклад, підтримувалася урядом – його науковий авторитет визнавався його ворогами. Важким і досить незрозумілим було становище Д. Заболотного. В. Вернадський відзначив, що «про Кістяковського, наукове значення якого, мабуть, було несподіванкою для офіційного представника України, весь час офіційно говорили, як про українського академіка. Спочатку Озерський вказав, що непорозуміння формального характеру були – щось таке, що ні я, ні навряд чи інші зрозуміли. Я думаю, що Кістяковський добре пройде. Шкода, що він не влаштується в Києві»⁴.

Власне, з кожним роком у щоденниках В. Вернадського з'являється все менше політичних оцінок українського питання. Це й цілком зрозуміло. Однак навіть, здавалося у таких незначних рядках, власне, про відпочинок знаходимо досить нестандартну думку, яку не всі можуть поділяти: «У вільний час – дні відпочинку, я читаю, між іншим, «Історію української літератури» Грушевського. Суцільно не перескакуючи, читати її, звичайно не можна – але книга і цікава, і значна. Цікава теза, яка мимоволі виявляється: культурну єдність і українців і великоросів в їх духовні

---

¹ Там само, арк. 33.

² Там само, арк. 40.

³ Там само.

⁴ Там само, арк. 54.

творчості впродовж майже всього періоду їх історичного життя. Непомітно для себе Грушевський це доводить»¹.

З одного боку, констатація фактів, а з другого – більш складну і глибоку проблему містить такий запис В. Вернадського: «Я був головою, як російський академік, комісії в Києві, яка вирішувала всі питання, що стосуються вищої школи і наукової організації України (національна бібліотека, університети і наукові установи). Я брав участь в цій комісії при всіх урядах. Зробитися українським «громадянином» я відмовився. Секретарем цієї комісії був проф. Лічков, зараз в Сталінабаді. Ми склали з ним тоді звіт про нашу роботу (для себе)»².

Підсумовуючи, варто констатувати, що ми не ставили за мету повністю розкрити формування національної свідомості у Володимира Вернадського і його розуміння українського питання. Це проблема надто складна і розкрити її сутність в одній статті надто складно. Тому ми відтворили лише певні ключові моменти, що, на нашу думку, характеризують погляди В. Вернадського на майбутнє нашої Батьківщини, намагаючись показати насамперед його позицію. Ймовірно, що її поділяли не всі тоді і не всі поділяють зараз. Однак вона є і має право на існування. Найкраще сутність українського питання чи навіть української ідеї висловив В. Вернадський у своїх спогадах: «Я вірю у велике майбуття і України, й Української академії наук...»³

---

¹ Там само, арк. 55.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4708, оп. 1, спр. 242, арк. 13.

³ Там само.